

արձակ բանով շատ սուրբ Հարց ճարտասան գրիչներն յորդորեր է , շատ սրբազան քերդողաց ալ հրաւեր եղած է . մանաւանդ մեր ազգին մէջ շատ են երգողք Յովհաննու Սկրտչի վրայ . որուն գլխատման վրայ ուրիշ ընտիր երգ մ'ալ կայ վերինին նման և աւելի երկայն՝ որ ուրիշ անգամ կ'ընծայենք . հոս մեղեդիք մ'ալ դնենք նոյն նիւթին վրայ .

“ Ընմարմնոցն ըզգաստից կատարիչ գործոյ ես , տէր Վարապետ ,
Որ ես ամպոց վերաբնակող և հաստատութիւն հաւատացելոյ ,
Եւ առաջնորդ կենացն յաւիտենից .

Հին և նոր , հին և նոր , հին և նոր կտակարանացն միջնորդ ,
Որ 'ի Հերովդիայ պարգեւս խնդրեցաւ քո հրաշափառ գլուխդ ,
Սեփ 'ի ծնունդս կանանց .

Որ ես և այն

Յանօրէն 'ի մօրէն խրատեալ օրիորդն՝ ասէ .

Տուր ինձ 'ի վերայ սկտեղ ըզգլուին Յովհաննու Սկրտչի ,

Օր տարայց և տացից մօրն իմոյ պարգեւս հաճելութեան .

Որ ես ամպոց և այն :

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սէնէկա :

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ իմաստասիրութիւնը թէ որ իրաւամբ ուսմանց մէջ նախապատիւներէն մէկը սեպուած է , ազգային բարեսէրք հարկաւ պիտի ուրախանան որ նոյն գերազանց ուսման ընտիր օրինակ մ'ալ ընծայուեցաւ այս օրերս հայերէն դպրութեան՝ Սէնէկա հռչակաւոր ստոյիկեան փիլիսոփային բարոյական ճառերուն թարգմանութեամբը , որ մեծապատիւ Տատեան Յովհաննէս Միրային խնդրանօքը և ազգասէր ձեռն տուութիւնը հրատարակուեցաւ : Վրբի մը գովեստը բուն գիրքը պիտի ըլլայ ըսեր են իրաւամբ , անոր համար մենք ալ միայն Սէնէկայի վարքը և իրեն ըսկըգանցը համառօտութիւնը և հայերէն թարգմանութեանն ալ պզտի ճաշակը կ'ուզենք ծանուցանել հոս և ընծայել ուսումնասիրաց :

Ղ ուկիոս Լինէոս Սէնէկա Վորտովա կամ Վորդուբայ քաղաքը ծնած է՝ Հռովմադէն Սպանիա անցած գաղթականներուն ցեղէն : Հայրը Սարկոս Լինէոս Սէնէկա անուանի ճարտարա-

խօս էր , որ իր ուսումնասիրական ընթացքը աւելի հրահանգելու համար՝ Վորտովայէն Հռովմա անցաւ , որ այն ատենները հանդիսարան դարձեր էր գեղեցիկ դպրութեանց Հոկտաւիանոս () գոստոս կայսեր ջանքովը : Հօրը հետ էր նաև Սէնէկա , և անոր մեծ ուրախութիւն և պարծանքն էր եղած իր զարմանալի արագամիտ ուսումնասիրութեամբը . անոր համար Հռովմայ մէջ հռչակուած Լթալոս անունով իմաստնոյն յանձնեց անոր դաստիարակութեանը խնամքը : Լթալոս Պիւթագորեան ըլլալով՝ խստամբեր կենաց կը վարժեցնէր Սէնէկան՝ մնէ և ձրկէ բոլորովին հրաժարեցնելով : Սէնէկա ուսմունք սորվելու համար ամէն բան աչքը առած էր , բայց հայրը վախցաւ որ չըլլայ թէ այն խստակրօն վարքովը որդւոյն առողջութիւնը փնասի , և իր ականկալութիւնները փճանան . անոր համար Լթալոսի քովէն հանեց զինքը , և ատենական ճարտարախօսութիւն սորվեցնող վարժապետի մը յանձնեց . վասն զի Հռոմայեցւոց մէջ անով միայն պատուոյ ու փառաց կրնային հասնիլ : Սէնէկա այն ասպարիզին մէջ ալ փայլեցաւ իր հանճարովը . բայց Վալիգուլա կայսրը որ նոյնպէս ճարտարախօսու-

Թեան ետեւէ էր, երբոր Սենեկայի յառաջադիմութիւնը տեսաւ, նախանձով շարժած ուղեց աշխարհիս վրայէն վերցընել այն երեւելի հանճարը. բայց մտքի դրած խորհուրդը չկրցաւ առաջ տանիլ:

Սենեկա բնութեամբ հիւանդոտ և միանգամայն նեղսիրտ ըլլալով՝ շատ անգամ մտքէն կ'անցընէր որ անձնասպանութեամբ իր ցաւալից օրերը կարճեցընէ, հեթանոսութեան կոյր փառամոլութեամբը այնպիսի վատութեան դործը մեծ քաջութիւն սեպելով: Իսկէց է որ իր գրքերուն մէջ շատ տեղ իբրեւ օրինաւոր և շատ անգամ հարկաւոր ալ կը ցուցընէ անձնասպանութիւնը: Սակայն հայրը իր որդւոյն վրայ մեծ սէր ու խնամք ունենալով՝ անոր առողջութեանը համար ամէն ջանքն ընէլէն ետքը՝ յորդորեց որ մէյմը դէպ 'ի Լագիպտոս ճամբորդութեան ելլէ: Արախութեամբ յանձն առաւ Սենեկա այն առաջարկութիւնը, և կ'ըսեն թէ ան ճամբորդութեամբը բնական դիտութեանց շատ հմտութիւն ստացաւ, և անոնց հռովմայ մէջ յառաջանալուն սերմը կերպով մը ինքը ձգեց. սակայն առողջութեանը վրայ ամենեւին տարբերութիւն մը չեղաւ՝ նոյնպէս հիւանդոտ հռովմ դառնալով, ինչուան որ տարիքը առնելով՝ ցաւին ոյժն ալ կոտրեցաւ: Ինչէ ետքը հելլուստ մօրը աղաչանացը մտիկ ընելով՝ տէրութեան պաշտամանց ետեւէ սկսաւ ըլլալ. բայց չկրցաւ յարատեւել. վասն զի ինքը բնութեամբ առանձնասէր էր:

Ինչէ ետեւ փիլիսոփայից զրքերը ձեռքն առաւ Սենեկա, և անոնց մէջ ամենէն աւելի ստոյիկեանց վարդապետութեանը հաւնեցաւ՝ իր խստամբեր վարուցը և ծանրաբարոյութեանը աւելի յարմարելուն համար. բայց իր կողմանէ ալ քանի մը փոփոխութիւն խութեց անոնց վարդապետութեանը մէջ, Լալիկուրոսի կարծիքները Օենոնի փիլիսոփայութեանը հետ միաբանելու զելով: Իսկ նոր փիլիսոփայութեանը առանձին լսարան սահմանեց, և հոն դա-

սախօսութիւն ընելով՝ մեծ անուն և պատիւ ստացաւ. մանաւանդ որ իրեն հետեւողներուն շատը մեծազգի և ազնուական մարդիկ էին: Իսկ ատենն է որ Յաղաթ Բարկո-Լեան ըստած ճառը շաւազրեց, որուն մէջ շատ կենդանի և ազդու եղանակաւ այս ապականարար ախտին փնասակար բերումը կը ստորադրէ՝ և կը ցուցընէ թէ բարկութիւնը ինչպէս անթիւ արեանց և վրէժխնդրութեանց և կործանմանց պատճառ եղեր է. բարկացողին դիմացը ծնողք և ազգական չկան կ'ըսէ. բանի մը պատճառն հասկընալ և ուրիշի խօսքին մտիկ ընել՝ ամենեւին չգիտեր. տես ինչ վառվռուն կերպով բարկացողին կերպարանքը կը ստորադրէ:

«Եւ զի գիտասցես թէ չեն առողջ մտքը ըմբռնեալքն 'ի բարկութենէ, հայեաց և 'ի կերպարանս նոցա: Զի որպէս մոլեգնելոցն սեպհական նշանակք են դէմք յոխորտ և սպառնական, ճակատ կնճռեալ, աչք խոժողահայեացք, գրնացք խուճապեալ, ձեռք անհանգարտ, գոյն թափեալ, ստէպ և ուժգին յողւոց հանութիւնք, նմանապէս և բարկացողացն նոյն նշանք են: Աչք փայլակնացեալք՝ և բոց արձակեն, երեսք հրացեալք համակ՝ 'ի յորձնեաւորն յուզելոյ արեանն 'ի խորոց սրտին. չթուռնքն դողգողեն, աղիւսեալ փակին ատամունք, քստմին հերքն և դիզանան, հատկեալ անձկանայ շուռն, անգամոցն յոգք ճարճատեն ինքնատանջ, հեծումն և մռնչիւն և բարբառ կիսահագագ և կցկոտոր, ձեռաց ստէպ ընդ իրեարս բախումն, գետինն ընդ ոտիւք դոփեալ և բովանդակ մարմինն դեղձի. որոտայ ըսկտանալից, և համայն՝ տեսիլ իմն գարշ և քստմնելի կերպարան անգեղեայց և սոնքացելոց երևի: ... Զայս 'ի կրից թաքուցանել մարթ է, և ծածկապէս սպաս տանել նոցա. բայց բարկութիւն՝ անձնամասն նշաւակի յերեսս ցոլացեալ. և որչափ բուռն իցէ և սաստիկ՝ այնչափ մեծաբորբոք 'ի յայտ գայ: Ոչ տեսանես զի և կենդանեաց ամենեցուն՝ ընդ դրդէն 'ի բարկութիւն և 'ի փնաս' անգէն այլափոխին երևոյթք, և թողեալ զբնիկ կերպարանս հեզութեան և հանդարտութեան, բովանդակ մարմնովքն դժնէանան: Արաղուց բերանքն փրփրին, և կրճաւելով սրին ատամունք. ցլուցն եղբիւրք տատանին ընդ օդս, և աւազ ընդ ոտիւքն փոթորկի 'ի բախմանէ. առիւծք մռնչեն. օձից գրգռելոց փրցուուոյց այտնու պարանոց, և շանց կատաղելոց դժնէայ է տեսիլն »:

Իսկ բարկութեան գիրքը յիրաւի մեծ պատիւ կ'ընէ Սենեկայի հանճարոյն. Կալիգուլա կայսեր մահուընէն ետքը հրատարակեց այս գիրքը՝ մէջը

անոր բռնած անգուլթ կերպը շատ վար զարնելուն համար : Երբոր Վալիգուլայի Վղդդիոս յաջորդեց՝ Սենեկայի թշնամիք շատ զրպարտութիւններ ըրին վրան կայսեր առջևը, և զինքը Վորսիկա կղզին աքսորել տուին : Թէպէտ և ըսող կայ թէ եղած ամբաստանութիւնները բոլորովին անհիմն չէին, և թէ ուրիշներու առաքինութիւն վարդապետող փիլիսոփան՝ խառնավար կեանք մը կ'անցընէր :

Հովովմէն հեռանալը Սենեկայի վրայ ամենևին ազդեցութիւն չըրաւ : Բայց իր կսկիծը այն էր որ աքսորանքէն երկու իրեք օր առաջ որդւոցը մէկը իր գրկին մէջ վերջի շունչը տուաւ, և Սենեկայի Հելուիա մայրը մի և նոյն ատենուան մէջ երկու մեծամեծ ցաւեր ունեցաւ՝ իր որդին և թուր միանգամայն կորսնցընելով : Սենեկա իր աքսորանաց տեղէն գորովաշարժ թուղթ մը գրեց մայրը մխիթարելու համար : փիլիսոփայութեան ոյժը և ծնողասէր գորովը այն գրքին մէջ հաւասարապէս կը փայլէ :

“ Ես ինքնին, որպէս զի մի վարանեսցին 'ի հոգս կասկածոս' ցուցանեմ քեզ թէ չեմ թշուառ : և յառաւել վստահութիւն քո յաւելում եմ՝ թէ չմարթէ իսկ ինձ լինել թշուառ : . . . Իսկ արդ մի թէ յիմաստութիւն պարծիցիմ : քաւ լիցի : զի թէ էր յիս իմաստութիւն՝ ոչ զայն և եթ ասէի թէ չեմ թշուառ, այլ և բարեբախտ քան զամենեւեան և աստուածամերձ զանձն իմ համարէի : Բայց արդ շատ է ինձ յամոքել զամենայն թշուառութիւնս իմ՝ զի առ իմաստունս ապաւինեալ եմ : և 'ի պաշտպանութիւն անձին անբաւական' 'ի բանակ այլոց կամ ապաստան, որք գիտեն քաջ պաշտպանել անձանց և յուսացելոցն 'ի նոսա : . . . Իմ չիք երբէք հաւատացեալ բաղդին՝ թէպէտ և հաշտ իսկ երևէր ընդ իս : զամենայն պարգևս նորա առաւտաձեռնեալս ինձ 'ի նմանէ՝ զինչա, զպատիւ և զքառա, յայնմ կալայ վայրի՝ ուստի մարթ իցէ նմա առնուլ զայն անգրէն՝ առանց իմոյ խնդոյ : Անջրպետ մեծ եղի ընդ իս և ընդ նոսա, նմին իրի իսկ երարձ զնոսին և ոչ եթէ կապտեաց : Ոչ զոք կործանէ չարաբաղդութիւն, բայց զխաբեալսն 'ի բարեբաղդութենէ ” :

Իրեք տարի այն դառն աքսորանաց մէջ ապրեցաւ Սենեկա, որով հայրենեաց և ընտանեաց սէրը աւելի կերպով մը սկսան ազդել սրտին վրայ, և ստոյի

կեան փիլիսոփայութիւնը կարծես թէ բոլորովին մոռցաւ : Հովովմէն դառնալու համար ամէն հնարք 'ի գործ դրաւ : և այն ատենները Վղդդիոս կայսեր Պողիբիոս ազատագրելոյն եղբորը մահուանը լուրը առնելով՝ ուրիշ մխիթարութեան գիրք մը գրեց անոր, որ ամբողջ մեր ձեռքը հասած չէ : Պողիբիոսի կայսեր առջև ունեցած համարձակութիւնը իրեն յարմար առիթ սեպելով, իր անաչառ լեզուն փոխեց Սենեկա, և վատ շողոքորթութեամբ մը Պողիբիոսը գովել սկսաւ : Ետքէն կայսեր դարձուց խօսքը, և գովութիւն չմնաց որ չտար անոր :

“ Հովանասցին նմա գիւք և դիցուհիք համօրէն՝ երկայնաւորեք պարգևել զնա տիեզերաց : արութեամբ գործոց հաւասարեսցէ Օգոստեսայ, և առաւելութեամբ ամաց յաղթեսցէ նմա : և ցորչափ ընդ մահկանացուս դեգերիցի՝ զմահկանացութե ուրուք յիւրոցն մի առցէ զփորձ . . . և անագան ուրեմն թողունք մեր տեսցեն զօրն զայն՝ յորում զարմ նորա յերկինս զնա դասեսցէ : Մի՛ երբէք ծանրացի 'ի նա ձեռն քո, ով բախտ, և ոչ այլ ազգ ցուցցես զգորութիւն քո 'ի նմա՝ բայց 'ի հանդէս առատաձիր շնորհացդ քոց : Թող նմա կալ խնամածու և ապաքինիչ 'ի բազմաց հետէ ախտացելոյ և տառապելոյ մարգկայնոյ բնութեանս : Թող նմա զաւերեալսն և զտապալեալսն 'ի մոլեգնութենէ նախորդին իւրոյ՝ ուղղել և հաստատել վերստին յիւրաքանդիւր կարգ : Սա հոսեցելումն 'ի վիհ խաւարամած աշխարհիս ասող ծագեալ լուսատու, անմուտ լուսափայլեսցէ : սա խաղաղացուցէ զԳերմանիա, հորդեսցէ մեզ ճանապարհ 'ի Բրիտանիա, և ընդ հայրենականացն զիւր պն ևս յաւելցէ կանգնել զյաղթանակս : որոց հանդիսատես լինել ակն ունիմ և ես՝ 'ի գերագոյն առաքինութեանց նորա յուսացեալ 'ի գթութիւն : քանզի ոչ այնպէս զգեսնեաց զիս՝ թէ չարուցանիցէ : մանաւանդ թէ ոչ զգեսնեաց զիս, այլ զմեզեալս 'ի բաղդէն՝ յանկանելն իմում կալաւ, և զգահալէժ գլորմանս թափ՝ աստուածայնոյ ձեռնին չափաւորութեամբ մեղմեալ՝ վայրաբերեաց զիս անվտանգ : . . . Ինքն տեսցէ և գատեսցի զդատաստան իմ : և թէպէտ իրաւասէր ուղղութեամբ արդար գտցէ զայն, թէպէտ գթութեամբն իւրով արդարացուցէ, թէպէտ անմեղ զիս ծանիցէ, թէպէտ անմեղացուցէ, երկոքումբ իսկ միօրինակ բարերար գտցի առ իս : . . . Ո՛վ մեծի և բարերար գթութեանդ քո, քաջք արանց, որով աքսորեալսն արդ անդորրուէտ վարեն կեանս առ քե, քան զոր խուն ինչ յառաջ՝ աւագանին առ Կայիոս : քե գծնգակ բաղդին նոցա մեղմի զայրոյթ, քե լաւագունին հանգերձելոյ յոյս սփոփէ զնոսա, և առաջիկային սնեղեկանութի ապահովէ ” :

Իսկ և ասոր նման շողոքորթ խօսքերը անանկ անարգ սեպուած են իմաստուն քննաբանից առջևը, որ շատերը բնաւին չեն ուզեր կարծել թէ Սենեկայի շարադրածն ըլլայ այս գիրքը: Սէրէս անունով ողբերգութիւն մըն ալ գրեց այն ատենները որ Վրդիոս Իրիտանացոց դէմ պատերազմ բացեր էր, անոր ալ մէջը գտնուած շողոքորթութեանցը չափ չկայ: Սարգ կը զարմանայ թէ Սենեկա ինչպէս այն աստիճանի ցածութեան ինջեր է. վասն զի փիլիսոփայ մը որ նեղութեանց և անձկութեանց չի կրնար համբերել, այն գեղեցիկ անուանը արժանի չէ: Օ ենոնի ըսածին պէս՝ իմաստունը ինքիրմով կը բաւականանայ. և Սենեկա ստոյիկեան ըլլալով՝ Օ ենոնի աշակերտն էր: Բայց այսպիսի օրինակներով յայտնի կը տեսնուի թէ իմաստունը միշտ իմաստուն չէ. և սուտ կ'ըլլայ այն իմաստակաց խօսքերը՝ որոնք կ'ուզեն իմաստունը մարդկային բնութենէ վեր բան մը սեպելու:

Սակայն այն շողոմութիւններովն ալ իր փափաքին չկրցաւ հասնիլ Սենեկա, վասն զի շատ տարիներ ալ նոյն տառապանաց մէջ անցուց, ինչուան որ Քրիստոսի Վրդիոս կայսեր ամուսնոյն աղաչանքով՝ ետ դարձաւ, և անոր՝ Սերոն որդւոյն դաստիարակ դրուեցաւ: Ինքզինքը ամէն բանի անկարօտ սեպող փիլիսոփան, և իր գրոցը մէջ բնութեան դէմ՝ զանգատողը թէ ինչու համար ոսկին ու արծաթը երկրիս աւելի խորունկը չէ թաղած որ մարդիկ չկարենային գտնել, Սերոնի արքունեացը մէջ ամենէն աւելի հարուստ ու ճոխ պաշտօնեայն էր. արծաթսիրութեամբ իրեն խոստացուած պարգևները չկորսնցընելու համար՝ թող տուաւ որ խեղճ Վերմանիկոսը անիրաւաբար թունաւորուի, որպէս զի Սերոն անոր տեղը թագաւորէ: Շուայութեանն ալ չափը չկար. և ինչպէս կը պատմեն, ամէն օր հինգ հարիւր սեղան կը դրուէր Սենեկայի տանը մէջ, բազմութեանը համեմատ ըլլալով նաև ծախքը: Իւր

դէն Սենեկայի թշնամիները շատ էին. աս իր բռնած կերպով՝ ալ աւելի անոնց թիւը շատցուց. քննեցին տեսան որ 30,000,000⁶ հարստութիւն գիւղեր էր, և հարցուցին իրեն թէ բարոյականի քարոզ և գիտութեանց վարդապետ իմաստասէրը ինչպէս կրնայ չորս տարուան մէջ այնչափ ստրկի տէր ըլլալ: Ինքզինքը արդարացընել ուզեց Սենեկա, և երբոր տեսաւ թէ մտիկ ընող չկայ, «Յաղափ» երջանիկ Կեսայ ըսուած գիրքը շարագրեց, ուր այս խօսքերով իր յանցանքը կը խոստովանի.

«Այլ թերևս որ, յորոց հաջենն ընդգէմ ի մասսասիրութեան, ասիցէ ըստ նոցին սովորական բարբառոյ. Իսկ արգ ընդէր դու լաւ քան զոր կեսադ խօսիս. ընդէր վերնագունի հպատակ կարգէս զբանսդ, և գործի կարևոր համարիս քեզ զարծաթ, և ընդ կորուստ նորին վրդովիս... ընդէր յարգարուն են ագարակք քո քան զոր բնութեանն պահանջեն պէտք. հիմ ըստ ոչ պատուի, րանագրութեանդ են ընթերց քո և շքեղագոյն կահք և կարասիք. հիմ հնազոյն քան զհատակ պաշտի գինի ի սեղանիդ. էր վասն կինք զհաստ ճոխ և հարուստ տան միոյ յականջս իւր կրէ... — Ես ինքնին սատարեցիք քեզ ի կշտամբանսդ, յովովագոյն քան զոր կարծես ինձ ի գէմս բերելով. այլ այժմ զայս տամ քեզ պատասխանի. Չեմ ես իմաստուն. և զի ըստ չարութեան սրտիդ խօսեցայց, և ոչ իսկ եղէց: Չայն արգ պահանջեմ յանձնէս, ոչ զի գերակատարիցն իցեմ հաւատար, այլ զի լաւ քան զվատթարսն գտայց... Ընդ ձեզ թէ համեմատեցայց՝ ընթանամ ես, թէպէտ և մեղմով: Ոչ զանձնէ ասեմ զայսոսիկ, զի ես ի խորս եմ ախտից, այլ զնմանէ որ յառաջագէմն իսկ է: — Այլազգ խօսիս, ասէ, և այլազգ կետոս: — Այդ իսկ, ով խեղաթիւրեալդ մտք և ամենայն բարեաց թշնամի, և Պղատոնի և Եպիկուրայ և Չենոնի ի գէմս ածաւ, զի և նոքա առ հասարակ ոչ որպէս կէինն վարդապետէին, այլ թէ որպէս արժան իցէ կեալ»:

Իր Պաւլինա երկրորդ ամուսնոյն հետ գեղի տունը քաշուեցաւ Սենեկա, և ինչպէս վերը յիշատակեցինք, Եպիկուտոս ճանապարհորդելու ատենը բնական ուսմանց ետևէ ինկեր էր, անոնք իրեն զուարճութեանը և քննութեանց նիւթ ըրաւ. և Սերիէր Բնական ըսուած գիրք մը յօրինելով իր Ուկիլիոս բարեկամին ընծայեց. նոյնպէս գեղի տունէն՝ Սերոնի արքունիքը դարձած ատեն ալ անդադար նոյնպիսի գննութեանց ետևէ էր. մէկ կողմանէ ալ Սերոնի

դաստիարակութեանը վրայ խնամք կ'ունենար : Ինոր բերումը զննելով՝ խորախորհուրդ իմաստասէրը լաւ ճանչցաւ թէ սիրտը թէպէտ և բարի կ'երևնար , բայց չարասրտութեան ընծիւղ մ'ալ հետը կը տեսնուէր . ուստի ջանաց որ անոր դէմը առնու . սակայն լաւ իմացաւ թէ բնութիւնը ուղղել կ'ըլլայ՝ այլ փոխելը անհնարին է . այն պատճառաւ շարադրած է « Գաղտնի գիտութիւնը ըստ զիրքը . բայց անով ալ Վերոնի սրտին վրայ տարբերութիւն մը չտեսնուեցաւ . վասն զի առաքինութեանց սկզբունք չունեցողը՝ դաստիարակութեան ալ յարգը չի կրնար իմանալ : Ինչի բերան պատկառելով մտիկ կ'ընէր Վերոն իր դաստիարակին խրատուցը . ետքը անկարգ կըքով մը կուրցած՝ Սենեկայի պէս անաչառ դատախազը քովէն հեռացրնել կը նայէր . իմացաւ Սենեկա , և կայսրէն ընդունած ամէն բարիքն ու հարստութիւնը նորէն իրեն դարձրնելով՝ խնդրեց որ հրաման տայ իրեն պալատէն ելլելու : Վերոնի ուղածն ալ այն էր , բայց Հռովմայեցւոցմէ վախնալով որ չըլլայ թէ անոր պատճառաւ իրեն դէմ ելլեն , Սենեկայի սիրտը առաւ ու հանդարտեցուց զինքը : Իմաստասէրը հաւատաց կայսեր խաբեպատիր խօսքերուն , առանց գիտնալու թէ զինքը թունաւորելու ետեւէ է . աղէկ որ այն անօրէն հրամանին գործադիր կարգուած մարդը կայսեր մտիկ չըրաւ : Ինչ տեսն Վերոն Սենեկայի թշնամիները յորդորեց որ ամբաստանեն զինքը թէ իրեն դէմ դաւաճանութեան խորհուրդ ունի . նենգութիւնն ալ դիւրաւ յաջողեցաւ . վասն զի Հռովմայեցիք Վերոնի անպութ կերպերէն ձանձրանալով՝ ամէն ջանք կ'ընէին որ զինքը թագաւորութենէ ձգեն . և մտքերնին դրած էին որ Սենեկան անոր յաջորդ դնեն : Թէպէտ և իմաստասէրը այս բանս չէր ալ զիտեր , սակայն թշնամիները ամբաստանեցին թէ բուն դաւաճանաց զխաւորը ինքն է . ուստի առին բանաւր զրին զինքը : Բարեկամները ու Պաւլինա ամուսինը անմխիթար յուսահա-

տութեան մէջ ընկան երբոր անոր մահապարտութեան վճիռը լսեցին . իսկ Սենեկա անխռով կերպով մը կը քաջաւերէր զիրենք ու կը մխիթարէր . ետքը իր երակները բանալ տուաւ , ամենէն աւելի դիւրին մահ այն կերպը սեպելով . և տեսնելով թէ Պաւլինա մահոյնէն աւելի դառն կը սեպէ էրկանէն բաժնուիլը , յորդորեց որ ինքն ալ երակները բանալ տայ , ու նոյնպիսի մահուամբ աշխարհէս ելլեն . սակայն կայսրը իմացաւ , ու մարդ խրկելով խափանեց անոր մահը : Սենեկա մահուանը ուշանալուն համբերել չկրնալով՝ քովի կեցողներէն թոյն ուզեց , երբոր անոր ալ ազդեցութիւնը չտեսաւ՝ բնութեանը տկարանալուն պատճառաւ , տաք բաղանեաց մէջ մտաւ , ու այն կերպով իր ոգին փչեց :

Սենեկայի բարոյականը՝ ինչպէս ամէն մտադիր ընթերցող ալ կը տեսնէ , շատ տեղ ուղիղ և սքանչելի է . անանկ որ շատերը կը կարծեն թէ քրիստոսաբեր ճշմարիտ բարոյականին և երջանկութեանն ալ լուրը առեր էր , և թէ գլխաւոր առաքելոց Պետրոսի ու Պօղոսի հետ ալ ծանօթացած ըլլայ Հռովմայ մէջ : Իրեն ընդհանուր բարոյականը այս համառօտ տեսութեանս մէջ աղէկ կ'երևնայ :

« Ինչ ըստուած մը կայ , վասն զի ամէն ազգ ամէն ատեն նոյնը դաւաներ է և կը դաւանի . և այնչափ բարբարոս և ապականեալ բարքով ազգ մը չէ երևցած որ այս աստուածութեան գոյութիւնը ուրանայ : Բայց ըստուած կոչածնիս արդեօք ինչ բան է : — Ըստուած տիեզերաց հոգին է , և ինքն է , կ'ըսէ , այն ամէն բանը որ կը տեսնենք՝ և այն ամէնը որ չենք տեսներ : Պարզ հոգի մըն է աշխարհիս տէրը , և ամէն անուն կը յարմարի անոր . ինքն է ճակատագիր կամ բաղդ ըստածը , վասն զի ամէն բան իրմէ կախումն ունի , և ամէն պատճառի պատճառը ինքն է . Երաւիր խնամութիւն ալ կ'ըսուի ըստուած , որովհետեւ իր իմաստութեամբը տիե-

զերաց մէջի զարմանալի կարգը կը տնօրինէ . բնութիւնն ալ ինքն է , վասն զի ամէն էակաց իրեն մասունքը հաղորդած է : Վերկան , անցեալն ու ապանին Մտուածոյ դիմացը յայտնի են : Սարգս իր գոյութիւնը և կեանքը իրմէ կ'ընդունի . ունեցածնիս , ուրիշներու տուածնիս և անոնցմէ առածնիս՝ իրմէ կը ստանանք : Այն ամենակարող էակը մեր գոյութեանը հարկաւոր եղած բաներէն զատ՝ հաճոյից վերաբերեալ ընծաներ ալ պարգևեր է . իր հայրենի ինամբը կը քարոզեն տեսակ տեսակ քաղցրահամ պտուղները , առողջութիւն հարկաւոր եղած բոյսերը , և ամէն եղանակաց յարմար սննդեան միջոցները :

Սակայն իմաստասէրներ կը գրտնուին որ Մտուածոյ տուած բարեացը յարգը՝ ինչպէս որ պէտք է բնաւ չեն հասկընար . կը ցաւին թէ ինչո՞ւ համար մարդուս կեանքը կարճատև և վըշտալից եղեր է , ինչո՞ւ համար անպարտելի ոյժ մը չենք ունեցած՝ և մտքի բարակութիւն , որ ինչուան ապառնին ալ ստուգութեամբ կարենայինք իմանալ : Բայց այս ցաւն ու դանգատը շատ անիրաւ է . վասն զի պէտք է որ մտքերնիս դնենք թէ բնութիւնը ինչ որ մարդուս չէ տուած՝ մեզի չյարմարելուն համար է :

Մտուածոյ պարգևներն են մեր հանճարն ու առաքինութիւնները : Մտեղաց ընթացքը որչափ ալ շուտ ըլլայ՝ սակայն մարդկային մտաց երազութեանը անհնարին է որ հաւասարի : Երախտագէտ պէտք է ըլլանք այնպիսի տիրոջ մը . երախտագէտ ըլլալն ալ իրեն բարութիւնը ճանչնալ ըսել է :

Բէկ մարդը միշտ Մտուածոյ հետ է . վասն զի ամէն ատեն կը ջանայ ինքզինքը անոր հետ միացնելու , և կերպով մը աստուածային էութեան նմանելու ժուժկալութեամբ , բարեխառնութեամբ և հաստատուն և անյողդողդ առաքինութեամբ : Վիտէ թէ աստուածութեան ընձիւղ մը իր սրտին մէջ տնկած է , անոր համար կը ջանայ պտղաբեր և արգասաւոր ընելու Մտու-

ծոյ հաճոյական գործքերով : Ստուած պաշտել ու պատուել պէտք է . վասն զի անոնցմով կը ճանչնանք զինքը , իր գոյութիւնը կ'իմանանք , և անսահման բարութեան պէտք եղած պատիւը կ'ընծայենք :

Մտաքինութիւնն աղէկ մարդուն և Մտուածոյ մէջը սերտ բարեկամութիւն մըն է . և իմաստունը միայն իր մահկանացութեամբը Մտուածմէ կը տարբերի . վասն զի Մտուածոյ ճշմարիտ պատկերն է , աշակերտը և հարազատ որդին . իրաւ է , երբեմն ալ թշուառութիւններ ալ կը կրէ , բայց անոնք իսկապէս չար չեն ըսուիր , որովհետև մարդիկ շատ անգամ բարին չար կը կարծեն : Առ ճշմարտիւ անանկ է . վասն զի այն ամէն բաները որ մարդուս համար մեծամեծ և անտանելի թշուառութիւններ կ'երևան , շատ օգուտներ ունին թէ կրողին և թէ ընդհանուր մարդկութեան համար . և ով որ համբերելու չէ վարժած՝ իրաւամբ ծանրութիւն կը զգայ : Թշուառ ան մարդն է որ ամենևին նեղութիւն և հակառակութիւն չէ կրած . և ով որ ամէն փափաքին հասեր է , պիտի գիտնայ թէ Մտուածոյ երեսէն ընկած է . վասն զի արժանի չէ սեպուած բաղդին յաղթելու : Կատարեալ թշուառութիւնը՝ թշուառութիւն չունենալն է ըսինք . հակառակորդի դէմն որ չելլես՝ ոյժդ և կարողութիւնդ ուսկից պիտի իմանաս . անոնց յարգն ալ չես գիտնար այն ատենը : Աշտերն արժանեաց փորձաքարերն են . գիտութիւնն ալ փորձառութեան պտուղն է : Հակառակորդը տեսնելու որ ըլլաս՝ ամենևին մի վախեր , առաքինութիւնը նեղութեան մէջ կը փայլի : Կամօք անօթի կեցողին՝ քաղցր է մեռնիլ , բայց անբարեխառն մարդը ցաւօք և վշտօք կը մեռնի :

Սարգուս բաղդը այնպիսի դիւրաբեկ ամանի մը կը նմանի , որ թեթև հովիւ ալ գետինն իյնալով կտոր կտոր կ'ընայ ըլլալ . ծնած ատեննիս տկար՝ մերկ՝ անզէն և խեղճ՝ բաներ ենք . ոչ մագիլ և ոչ ժանիք ունինք՝ ուրիշները

վախցընելու համար, սակայն վստահութիւնն իս մեր տկարութեանը վրայ է. վասն զի խելքը և ընկերութիւնը՝ մեր ամէն պահասը անթերի կը լեցընէ. Նստուծոյ շնորհաց այս երկու գեղեցիկ ընծաներովը ամենուն ահաւոր և բոլոր արարածոց տէր կ'ըլլանք:

Նախականութիւն և խելք ըսածն իս աստուածային հոգւոյն մէկ մասն է, և ամէն մէկերնուս մարմնոյն մէջ բաժնուած՝ կենդանիներէն վեր բարձրացընելով՝ Նստուծոյ բնութեանը կը մօտեցընէ զմեզ: Եւ ինչն է կանոն մարդկային առաքինութեանց, և անով միայն ուրիշ կենդանիներէն կը զանազանինք: Ինկերութիւնը ուրիշ բացարձակ իշխանութիւն մըն ալ կու տայ մարդուս՝ զինքը իրեն բնական մթնոլորտէն ալ դուրս հանելով: Կարողութիւն կու տայ որ բուռն հիւանդութեանց զօրութիւնը կ'օտորէ, ծերութիւնը մխիթարէ ու ցաւերը փարատէ. ընկերութիւնն է մարդկային կենաց ամենէն աւելի հաստատուն յենարանը. վասն զի իրմէ զատ ուրիշ կապ մը չկայ որ մարդկութիւնը իրարու հետ միացընէ:

Սարդուս անհրաժեշտ պարտքն է նաւակոծելոյն ձեռնտուութիւն ընել, մոլորելոյն ճամբայ ցուցընել, քաղցելոյն իր հացէն մասն հանել, ուրիշները ամենեւին չարհամարհել, գիտնալով թէ աւմենուն հայրն ալ մէկ է՝ Նստուած: Եւ ինչն է վասն զի աւելի դիւրին է անոնց մոտքը խափանել մեր սրտին մէջ, քան թէ մոնելէն ետքը դուրս վաւերել: Եւ ինչն է վասն զի կենսական մի միայն հնարքը այս կերպով կ'ըլլայ. վասն զի կրքերը լուր և ըլլան՝ առաքինութիւնը կը սկսի խօսիլ, և ճշմարիտ երջանկութիւնը առաքինութեան մէջ է. ինքը մեզի կը սորվեցընէ որ ձեռքերնէս եկածին չափ՝ Նստուծոյ նմանելու ջանանք. ինչն է մեր ազատութեան և հանգստութեան պատճառը: Եւ ինչն է վասն զի համբերելու որ ըլլաս՝ անոնցմէ փաստ մը չես տեսներ. միտքդ դիր թէ երջանիկ ես, և այն ատենը միայն երջանիկ կ'ըլլաս:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Գ.

Յասոնի ու Նիֆոսի մասին ճամբորդութիւն:

Նիֆոսի 1360 տարի առաջ երբ որ Յունաստան դեռ բարբարոսութեան մէջ էր, Սոկրատի Նիֆոսի անունով թագաւորը իր երկու տղաքը մէկը մանչ Փրիքսոս անունամբ և մէկը աղջիկ Լիլլէ կոչուած՝ իրենց խորթ մօրը թելադրութեամբ Պոնտոսի կողմերը քշել տուաւ Սկեզեղմանուամբ նաւով մը, և կամ ինչպէս առասպելք կ'ըսեն՝ ոսկեղէն գեղմ ունեցող խոյի մը վրայ հեծած. որոնք հիմակուան Չանաք քաղաքի ըստած նեղուցէն անցնելու ատեն՝ Լիլլէ դիպուածով մը ծովը ինկաւ, անոր համար նոյն ծովն ալ իր անունամբ Լիլլէսպոնտոս ըսուեցաւ, այսինքն է Լիլլէի ծով. իսկ Փրիքսոս յաջողութեամբ ճամբայ ընելով՝ Կողքիս հասաւ հոն խոյն զոհ ըրաւ Նիֆոսի, ու իրեն յիշատակ նոյն ոչխարին գեղմը տաճարին մէջ կախել տուաւ որ Սոկրատի ըսուեցաւ. վրան ալ պատգամ ելաւ որ եթէ աս գեղմը գողցուի՝ տեղացի թագաւորն ալ կը սպաննուի, անոր համար թագաւորն հրամայեց որ զօրքով պահպանութիւն ընեն որ չըլլայ թէ գողցուի: Նոյն լուրս երբոր Յունաստան կը զրուցուէր, Սոկրատի թագաւորը Պեղիաս՝ Յասոն անունով եղբորորդի մը ունէր՝ և վրան կասկածելով կ'ուզէր սպաննել, երբոր աս ոսկի գեղման լուրը լսեց՝ նենգութեամբ համոզեց զինքն որ երթայ այն գեղմը գողնայ, միտքը դնելով որ անշուշտ կը սպաննուի:

Յասոն այս առաջարկութիւն յանձն առաւ, ու Նիֆոն անունով մարդու մը մեծ ու փառաւոր նաւ մը շինել տուաւ որ շինողին անունովը Նիֆոն ըսուեցաւ, և Յունաստանի կտրիճները զուխը ժողովելով՝ ճամբայ ելաւ ու գնաց Կողքիս, և թագաւորին աղջկան վարպետութեամբ ոսկի գեղմը գողցաւ ու